

УДК 091"18":027.54(477-25)НБУВ
DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220571>

Цитування:

Підгорбунський М. А. Тлумачення невменних знаків із рукописної «Азбуки співочої». *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2020. № 2. С. 214-221.

Підгорбунський Микола Анатолійович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент Київського національного університету
культури і мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2678-5147>
nikolauspig@gmail.com

Pidhorbunskyi M. (2020). Interpretation of neume signs from the handwritten «Alphabet of the Singing». *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, 214-221 [in Ukrainian].

ТЛУМАЧЕННЯ НЕВМЕННИХ ЗНАКІВ ІЗ РУКОПИСНОЇ «АЗБУКИ СПІВОЧОЇ»

Метою статті є проведення палеографічного опису та виявлення характерних особливостей у формуванні азбук-тлумачень в XVIII – XIX ст. **Методологія дослідження** включає системний аналіз, що сприяв осмисленню рукописних півчих азбук-тлумачень. Для окреслення часових і кількісних характеристик досліджуваного матеріалу використано статистичний та хронологічний методи. **Наукова новизна** – полягає у тлумаченні простих, складених невменних знаків, сформованих в групи за напрямком руху мелодії та ритмікою. **Висновки.** Палеографічний аналіз Азбуки співочої ф. 301, № 638 п, дав можливість виявити певні закономірності, знайти спільні риси та відмінності з іншими рукописними азбуками. Визначено, що з XVIII і до початку XIX ст. півчі азбуки мають не тільки перелік невм, а й їхнє тлумачення та розділення невменних знаків на групи за напрямком руху мелодії та ритмікою. В результаті аналізу рукописних збірок встановлено, що наповнення невменними знаками азбук, як і в XVI ст., так і в наступних століттях, відбувалося відповідно до їхнього використання під час співочої практики. Як правило, в азбуку вносилися ті знаки, які вважалися найбільш важливими у виконанні церковних піснеспівів. Під час проведення дослідження проаналізовано п'ять груп невматичних знаків, які розташовані наприкінці півчої азбуки. Визначено їхні характерні особливості: встановлено звуковисотність, кількість звуків та мелодичну направленість невменних знаків.

Ключові слова: співоча азбука, рукописний збірник, азбука-тлумачення, невменні знаки.

Подгорбунский Николай Анатольевич, кандидат исторических наук, доцент, доцент Киевского национального университета культуры и искусств

Толкование невменных знаков с рукописной «Азбуки певчей»

Целью статьи является проведение палеографического описания и выявления характерных особенностей в формировании азбук-толкований в XVIII – XIX в. **Методология исследования** включает системный анализ, который способствовал осмыслению рукописных певчих азбук-толкований. Для определения временных и количественных характеристик исследуемого материала использованы статистический и хронологический методы. **Научная новизна** – заключается в толковании простых, составных невменных знаков, сформированных в группы по направлению движения мелодии и ритмикой. **Выводы.** Палеографический анализ Азбуки певческой ф. 301, № 638 п, позволил выявить определенные закономерности, найти общие черты и различия с другими рукописными азбуками. Определено, что с XVIII и до начала XIX в. певчие азбуки имеют не только перечень невм, но и их толкование и разделение невменных знаков на группы по направлению движения мелодии и ритмикой. В результате анализа рукописных сборников установлено, что наполнение невменными знаками азбук, как и в XVI в., так и в последующих веках, происходило в соответствии с их использования во время певческой практики. Как правило, в азбуку вносились те знаки, которые считались наиболее важными в исполнении церковных песнопений. Во время проведения исследования проанализированы пять групп невменных знаков, расположенных в конце певческой азбуки. Определены их характерные особенности: установлена звуковисотность, количество звуков и мелодичную направленность невменных знаков.

Ключевые слова: певческая азбука, рукописный сборник, азбука-толкование, невменные знаки.

Pidhorbunskyi Mykola, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Kyiv National University of Culture and Arts

Interpretation of neume signs from the handwritten «Alphabet of the Singing»

The purpose of the article is to carrying out a paleographic description and identifying characteristic features in the formation of ABC interpretations in the XVIII-XIX centuries. **The methodology** includes system analysis, which contributed

to the comprehension of handwritten singing alphabet interpretations. To determine the temporal and quantitative characteristics of the studied material, statistical, and chronological methods are used. **The scientific novelty** lies in the interpretation of simple, composed neume signs formed in groups in the direction of movement of the melody and rhythm. **Conclusions.** Paleographic analysis of the ABC of singing f. 301, No. 638 p, allowed to identify certain patterns, to find common features and differences with other handwritten ABCs. It is determined from the XVIII to the beginning of the XIX century. song alphabets have not only a list of neume but also their interpretation and division of neume signs into groups in the direction of movement of the melody and rhythm. As a result of the analysis of manuscript collections, it was established that the filling with alphabet of insignificant characters, both in the 16th century and in subsequent centuries, occurred in accordance with their use during singing practice. As a rule, those signs that were considered the most important in the performance of church hymns were introduced into the alphabet. During the study, five groups of neume signs located at the end of the song alphabet were analyzed. Their characteristic features are determined: sound hundreds are established, the number of sounds, and the melodic orientation of neume signs.

Key words: singing alphabet, handwritten collection, interpretation alphabet, neume signs.

Актуальність цієї публікації пов'язана зі зростаючою увагою до історичного минулого Української Православної Церкви. Рукописні півчї збірники Православної церкви мають величезне значення для дослідження музичної спадщини українського народу. В деяких з цих збірників розміщені півчї азбуки, в яких подається не тільки перелік невменних знаків, а і їхнє тлумачення на розподілення на групи за напрямком руху мелодії та ритмікою. Значна частина богослужбових півчїх збірок залишається недостатньо дослідженою, що, своєю чергою, стримує рух у плані розшифрування невменного нотопису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням рукописних півчїх збірок із колекції фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського займалися О. А. Іванова та Л. А. Дубровіна. Науковці провели аналіз рукописних півчїх збірок Міней, Тріудей і Октоїха. Результати своїх досліджень вчені виклали у своїх працях «Кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [2] та «Півчї богослужбові книги у репертуарі рукописних книг XVI ст. у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [3]. Головну увагу О. А. Іванова та Л. А. Дубровіна сконцентрували на загальному описі рукописів та їх змісту. Проводячи опис рукописних збірок були встановлені приблизні роки їхнього написання, що в певній мірі дає можливість прослідкувати хронологію створення півчїх азбук.

Дослідженням рукописних півчїх азбук-тлумачень займався російський вчений М. В. Бражніков. У праці «Древнерусская теория музыки. По рукописным материалам XV-XVIII веков» вчений проводить аналіз азбук-тлумачень, написаних в XVI – XVII ст. М. В. Бражніков зазначає, що проаналізовані рукописні півчї азбуки не дають можливості в повній мірі

розшифрувати стародавні тлумачення та перекласти невменні знаки на сучасну нотацію [1].

Серед українських вчених-теоретиків дослідженням рукописних півчїх азбук займалися Ю. П. Ясиновський та М. І. Качмар. Вони ґрунтовно дослідили півчю азбуку із Лаврівського невменного ірмологіону XVI століття [10].

Метою роботи є проведення палеографічного опису та виявлення характерних особливостей у формуванні азбук-тлумачень в XVIII – XIX ст.

Виклад проблеми. Починаючи XVII ст., в рукописних півчїх збірниках набули поширення півчї азбуки, в яких подавався не тільки перелік невменних знаків («имена столповому знамени како которое зовется») а і їхнє тлумачення («Сказаніе.. како поется»). Це «сказанія» (пояснення) мелодійного, висотного, ритмічного значення невменних знаків та співзвуччя між ними. Невменні знаки певних груп в азбуках-тлумаченнях описуються в звуковисотних відмінностях один до одного – у вигляді висхідних «Лествиць» крЮків («Мрачний повышше, свѣтлыи й паки повыше, тресвѣтлыи й того повы(ше), а (трисветлий) с сорочью ношкою велми высоко...»). З появою та поступовим закріпленням в півчїх азбуках трисвітливих невменних знаків в стовповому (невменному) розспіві прослідковується тенденція до розширення верхнього діапазону звуковедення під час виконання богослужбових піснеспівів.

Аналізуючи рукописний збірник Азбука співоча ф. 301, № 638 п, маємо зазначити, що він написаний в 1823 р. Загальна кількість аркушів рукопису становить – 84. Формат рукопису Папір 4^о (214x168). Рукопис написаний півуставом, одного почерку, чорнило чорне. Рукопис реставрований наприкінці XIX століття. Заголовні ініціали прикрашені рослинним жипописом жовтою, зеленою і коричневою фарбами. Кінцівка тексту закінчується колофоном з кольоровою композицією – в центрі гранатове

яблуку від якого розходяться в різні боки дві гілки з різнокольоровим листям. Зміст рукопису: Азбука-перелік (арк. 1); «Сказаніє ѿ помѣте всакой прилучающейса во всѣмъ пѣнїи столповомъ» (арк. 7); Лїствиця співоча (горовосходный холм) з написом «Началное оученіє члкомъ хоташимъ оу читисія ста(рѡ) сего пѣнїа»; «Лица и ро(з)воды фитамъ» (арк. 48) [11]. Текст півчої азбуки починається вступним словом: «Здѣ написахо(м) имена столповому знамени како которое зоветса. Мыже се ѿ предковъ своихъ которїи быша пѣснотворцы ѿ пѣснорачителїе, ѿ ни(х)же мнози оугодиша бгѹ навыхо(м) ѿ преи(м)ствовахом требующимъ предлагаемъ. Тыже пѣснорачителю ѡсемъ внимай, ѡнижнїа степени навѣшнїю возступай, радико а нельносно прилѣжи, їазыкъ же свїй ѡвсакаго сла оудержи;» (Рис. 1).

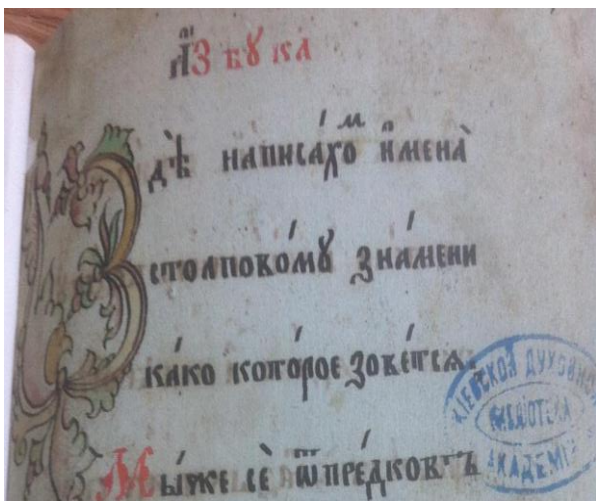

Рис. 1. Фрагмент із Азбуки-півчої

Більшість невменних знаків у першій частині півчої азбуки, а саме в переліку, повторюються і в другій її частині, де подається тлумачення цих невм. Для того, щоб уникнути повторень під час палеографічного аналізу та роз'яснення тлумачень перша і друга частини півчої азбуки розглянемо разом.

«Параклитъ ступити мѣрностїю среднею, ѿ во(з)гласити однажды такоже протикѹ помѣты красныа». За твердженням М. І. Качмар [4] тривалість цього знаку «відповідає половинній». Інша гіпотеза висловлена М. В. Бражніковим, що паракліт в давні часи був «благословенням» всієї півчої азбуки. Майже постійне використання цього знаку в півчих азбуках, на думку вченого, пов'язано з використанням паракліта на початку вірша, або строки під час півчої практики. Вчений наводить кілька прикладів із півчих азбук, де паракліт

прирівнюється до крюка світлого, що дає йому підстави відносити ці два невменні знаки до третього висотного рівня (согласія світлого) [1, 74].

«Крюкъ простой поетса в средних согласїахъ воеди(н) гла(с). Мрачный повышше, свѣтлыи ѿ паки повыше, тресвѣтлыи ѿ того повы(ше), а (трисветлий) с сорочьею ношкою велми высоко ѿзакинуть гласомъ». Таким чином, пояснюється чотири різновиди із групи крюків і визначається тільки умовна їхня звуковисотність, яка залежить від попереднього крюка. Зазначається, що крюк простий проспівується в «середних согласїахъ воеди(н) гла(с)», тому можемо лише зазначити, що згідно степенних помет це значення відповідає третій ступені мрачного согласія ноті «мі». В толкованії не зазначаються певні інтервали між крюками, можливо тільки припустити відмінність між «повышше», «паки повыше», «ѿ того повы(ше)», «велми высоко ѿзакинуть гласомъ». Відсутні дані про тривалість і характер виконання цих невменних знаків.

«А подкрюкомъ (простим) чашка ступити внизъ дважды». «Крюкъ (простий) сподверткою ... двѣ поступки внизъ». У другій частині півчої азбуки відсутнє пояснення як виконувати крюк трисветлий з оттяжкою. Також на початку азбуки в переліку подаються крюк світлий з чашкою, крюк світлий з подверткою, та крюк світлий з сорочою ногою, а в другій частині подається тлумачення крюка простого з чашкою, крюка простого з подверткою та крюка трисвітлого з сорочою ногою. Таке неспівпадіння можна пояснити тим, що автор азбуки вважав за потрібне пояснити більш складні невми, а зазначені в переліку крюки не потребують тлумачення.

«Стопица – воединъ гласъ». «Стопица со ѡчкомъ ... двѣ поступки внизъ». «Стопица» вказує на речитатив і використовується на складах тексту, які не мають наголосу та в більшості випадків вказує на повторення одного тону (Металлов, 1899).

«Два вчелну» качати гласомъ, прилучаетса ѿ во(з)дергнутаа когда поетса книзу». Пояснення цього невменного знаку в півчих азбуках XVII ст. практично однакове. Прийнято вважати, що тривалість цього знаку чотири четвертних. В більш пізніх півчих азбуках зустрічаються складені знаки: «два в челну» з

поміткою «качка» , що відповідає
та «два в челну» з поміткою полкулизи большой

 в перекладі на сучасну нотацію має
такий вигляд (Крюковой букварь,
2015).

«Подчашіє (просте) ... двѣ поступки
внизь». Ця група невменних знаків подібна до
стріл і крюків та має чотири різновиди:
«простое», «мрачное», «свѣтлое», «пресвѣтлое».
В тлумаченні не подається інформація про
виконання подчаший мрачного , світлого
 та трисвітлого .

«Переводка» вдва гласа в верхъ
скоробѣжно». Означає рух мелодії вгору двома
четвертними. «Переводка с помѣтою тихою
(кіноварна риска) – ступити в верхъ
тихогласно». Це також рух мелодії вгору тільки
двома половинними нотами.

«Скамейца» вдва гласа в верхъ
скоробѣжно». «Скамейца» (проста) це рух мелодії
двома четвертними вверх. «Тихаа» (скамейца)
 також рух мелодії вверх, але двома
половинними.

«Голубчи(к) тихой – ступити в верхъ
тихогласно», тобто це дві половинні ноти які
також поступово рухаються вгору. «Голубчикъ
борзой ... вдва гласа в верхъ скоробѣжно» –
поступальний рух двох четвертних вгору.
Голубчик як і переводка не має степенної помети,
відповідно їхня висота залежить від наступного
невменного знаку.

«Змейца» – не має пояснення в
тлумаченні.

«Дербица» – борзо вчетыре поступки в
вер(х)». Це чотири четвертні, які рухаються вгору.

«Хамило» втри по(с)тупки не велми
тихо прилучається, й вдва гласа смотра на
приступъ». Висота цього знаку залежить від гласу
та висоти попереднього невменного знаку і за
тривалістю, за одними даними рівняється
четверті, за іншими – цілій ноті [7]. Наступний
звук триває цілу ноту. Мелодія може рухатися або
вгору, або вниз залежно від певного піснеспіву.

«Палка» та (палка) «з зад(є)ржкою» .
«Палка – воединь гласъ». В більшості випадків
знак палки використовується наприкінці
піснеспіву і означає зупинку в співі, або його
закінчення та відповідає четвертній. Зустрічається
палка з подверткою та палка з ломкою . В

першому варіанті це рух мелодії вниз двома
четвертними, в другому – рух мелодії вгору.

«Чашка простаа ... двѣ поступки внизь».
Подібне визначення зустрічається в інших півчих
азбуках, а саме чашка означає рух мелодії вниз
двома четвертними. Чашка повна – також рух
мелодії вниз, але спочатку половина нота а потім

дві четвертні .

«Сложитіє» , «с запатою» . «Сложитіа
в прилучіи палка – двѣ поступки внизь». Це
тлумачення підтверджується в більш пізніх
півчих азбуках, де зазначається, що «Сложитіа»
означає рух мелодії вниз двома четвертними.
Сложитіє із зап'ятою це також рух мелодії вниз,
але до двох четвертних додається половина нота
.

«Запатаа – воединь гласъ», невменний
знак рівний половинній ноті. «Скрыже(м)»

(зап'ята) означає окремий невменний знак,
який рівний цілій ноті. Цей знак
використовується для позначення низьких звуків
на початку піснеспіву, або строки [6].

«Статіа мрачнаа й свѣтлаа ..., й
статіа простаа й запатою й скрыжемъ
поютса воеди(н) гласъ, высокость й низость
іавьствуєть помѣта». «Воздергнутаа (статіа)
– поютса воединь гласъ восвоихъ прилучіахъ
зачатію мърностію». Д. В. Разумовський
(Разумовский, 1886) та С. В. Смоленський [9]
стверджують, що «статіа» наприкінці строки
більш тривала і після її звучання має бути пауза
перед початком нової строки. Зазвичай, статії
ставляться наприкінці піснеспіву.

«Фотиза» (статія закрита середня з сорочою

ногою) – поетса догоры вчетыре гласъ». Звуковисотність між різновидами статій, в даній півчій азбуці, не визначається, є тільки посилання на помети, які визначають «высокость й низость» виконання. Останні п'ять різновидів статій не мають пояснення, щодо виконання:

«сприжимкою» (статія світла з облачком) ,

«съ сорочьею ношкою» , «закрытаа малаа»
, «закрытаа бо(л)ша(а)» (статія закрита
середня) .

«Стрѣла мрачнаа ... – ступити в верхъ
тихогласно». «Стрѣла простаа ... поютса
воеди(н) гласъ, высокость й низость іавьствуєть
помѣта». «Стрѣла громосвѣтлаа з замѣткою

(сорочою ногою) – борзо вчєтыре поступки в вер(х)». Це дає підстави стверджувати, що стріла громосвітла з сорочою ногою має п'ять звуків, які рухаються в гору. «Стрѣлы же свѣтлаа , громосвѣтлаа , громотресвѣтлаа , поводнаа , во(з)воднаа (громомрачнаа) , громнаа – в три поступки поютьса догоры» (Рис. 2). Відповідно всі зазначені різновиди стріл мають по чотири звуки, які також рухаються вгору.

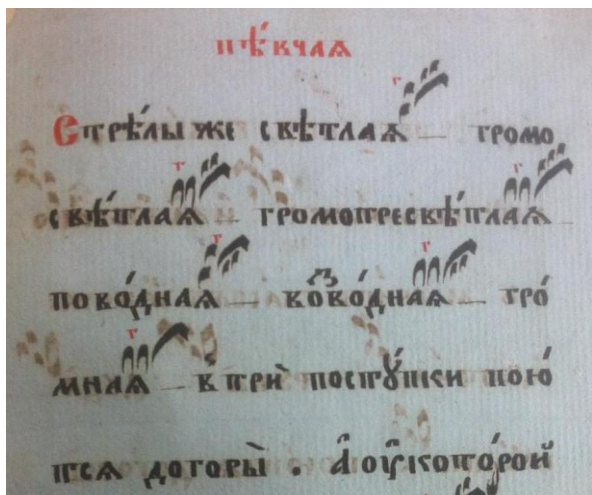

Рис. 2. Фрагмент із Азбуки-півчої

«А оукоторой прилучитса соколецъ (стріла світла з сорочою ногою) тогда в чєтыре голоса непо(с)тоа(н)но. Аще сподверткою тогда сносить голосъ нанизъ іякоже й поезднаа , а крыжевал (стріла мрачнаа с крижом) в двѣ поступки ввєрхъ». «А гдѣ прижимка (стріла крижевал с протягненим облачком) йли обла(ч)ко (стріла простаа с протягненим облачком) тѹ мрачнить гласомъ – поютьса догоры вчєтыре гласа». Залишається не з'ясованими тривалість звуків та інтервальне співвідношення між ними. Чотири стріли не мають будь-яких пояснень як виконувати – «з задержкою» (стріла світла із затримкою) , «со облачко(м)» (стріла світла з облачком) , «счашкою» (стріла світла з чашкою) , «полукрыжевал» (стріла громосвітла з крижом) .

У переліку зазначені такі різновиди кулізм: «По(л)кулізмы» (статія проста з подверткою),

«кулізма средна(а)» , «кулізма болшаа» , (полкулізми середня, статія закрыта, статія проста) «полкулізми болшіа» , (полкулізми середня), «воздергнутаа» . В другому розділі подаються пояснення до цих невменних знаків: «Полкулізми («статія проста з подверткою) качати гласомъ, прилучаєтса й во(з)дергнутаа когда поєтса книзу». «Кулізми болшаа, й среднаа во всѣхъ гласѣхъ поютьса всакими разными попѣвками непо(с)тоа(н)но». Висота та послідовність звуків кулізми залежить від гласу і місця розташування в піснеспіві, а також від попередніх невменних знаків.

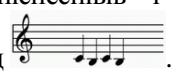
«Челостка» – поєтса воєдинъ гласъ восвоихъ прилучїахъ зачатїю мѣрностїю». Цей невменний знак означає цілу ноту і в більшості випадків використовується наприкінці мелодичного звороту (Качмар, 2018).

«Ключъ» – поєтса воєдинъ гласъ восвоихъ прилучїахъ зачатїю мѣрностїю». Цей знак за тривалістю рівняється цілій ноті. В більшості випадків «ключъ» використовується разом з «Переводкою» або «Челосткою» і виконується в гласах по різному.

«Траска» (трясогласна) во всѣхъ гласѣхъ поєтса всакими разными попѣвками непо(с)тоа(н)но». Цей невменний знак стоїть окремо від групи стріл, так як має своєрідне виконання. Спочатку мелодія плавно рухається вниз, потім піднімається в гору на один тон і знову вниз .

«Труба» , «дуда» , «нѣмка» (в інших джерелах цей знак має таке зображення) – поютьса догоры вчєтыре гласа». Це не зовсім точне визначення, так як ці невменні знаки мають певні відмінності. Труба – рух мелодії вгору четвертними і половиними, де останній звук має тривалість рівну цілій ноті. Немка – рух мелодії вгору, де останній четвертий звук плавно рухається вниз . Однакове графічне зображення дуди і немки дає підстави вважати і про подібність виконання. Це тільки гіпотеза, яка потребує подальшого дослідження.

«Паоу(к) малой» , «большой» (статія закрыта, статія проста і паук). «Паоуки во всѣхъ гласѣхъ поютьса всакими разными попѣвками непо(с)тоа(н)но». Тривалість, висота і направлення звуків «паука» в гласах визначається по різному.

«Мечикъ во всѣхъ гласѣхъ постса всакими разными попѣвками непо(с)тоа(н)но». Цей невменний знак в більшості випадків використовується наприкінці піснеспівів і в сучасній нотації має такий вигляд .

«Рогъ ставитса прифитахъ оукрашеніа ради, агдѣ наконцѣхъ тогда кнему кончатса пѣтыи стихъ застатію воеди(н) гла(с) іакоже й крыжекъ». «Рогъ» ставився наприкінці піснеспіву і за тривалістю був рівний цілій ноті.

«Фита» - не має пояснення в тлумаченні. На початку третьої частині півчої азбуки зазначається: «Сказаніє ѿ помѣте всакой прилучающейса во всѣмъ пѣніи столповомъ. Подобаеть вѣдати, аще стоить оу ту оударить, а гдѣ б тамо пой борзо, й дѣже з то закинъ борзо, а гдѣ т тутъ пой тихо, аще к наверху знамени то качай, а ниже знамени тамъ также, й дѣже ло тутъ ломи. А гдѣ р пой равно колико и(х) прилучитса быти»; Сказаніє пачеже показаніє, которое знама скоторымъ мѣрностію единство ймѣеть, аще й разновидно разумѣніемъ йгласоступаніє(м) одинако» (Рис. 3).

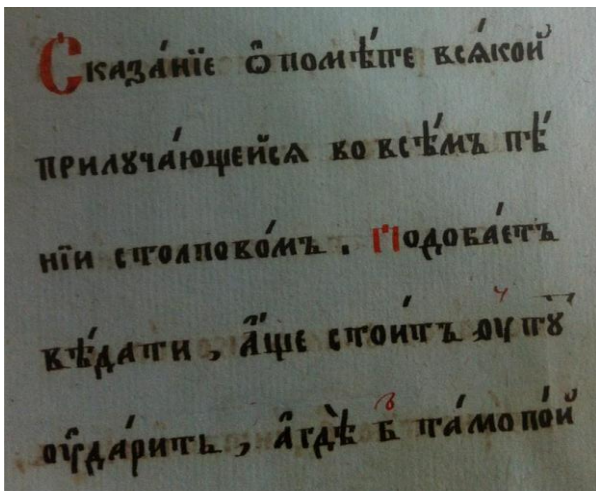
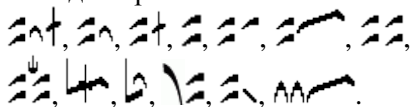

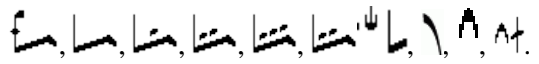
Рис. 3. Фрагмент із Азбуки-півчої

У третій частині азбуки подаються групи невменних знаків, які сформовані за напрямком руху мелодії та ритмікою:

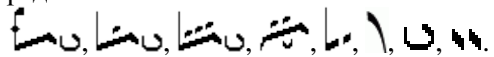

«Сіє выше писанное знама пой воеди(н) гла(с) та(го)тою великою». Це такі невменні знаки: статія з зап'ятою та крижем, статія з зап'ятою, статія проста з крижем, статія проста, статія мрачна, стріла проста, статія світла, статія світла з сорочою ногою, ключ, челюстка, статія воздернута, статія закрыта, стріла громна.

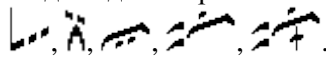
Більшість із вказаних невменних знаків становить група статій. Зазначені невми мають доволі довгу тривалість, яка рівна половинним та цілим нотам.

«Сіи знамены ступай воеди(н) гласѣ мѣроу вполы против ѿного». Це – паракліт, крюк простий, крюк мрачний, крюк світлий, крюк трисвітлий, крюк світлий з сорочою ногою, стопиця, палка, зап'ята, зап'ята з крижом. В другій групі більшість знаків становлять різновиди крЮків, починаючи від крЮка простого до крЮка трисвітлого з сорочою ногою. Висота кожного наступного неменного знаку є вище попереднього.

«Сіи знамены поютса долу вѣдѣвѣ поступки борзо». Це – паракліт з подчашием, крюк мрачний з подчашием, крюк трисвітлий з подчашием, подчашие світле, стопиця з очком, палка, чашка проста, сложитіє. Значна частина невменних знаків має подчашие. Рух мелодії, при виконанні цих знаків, йде вниз невеликими за тривалістю звуками (четвертними). Дві поступки борзо відповідають трьом четвертним.

«Сіи знамены пой догоры вѣ двѣ поступки борзо». Це – стопиця з двома очками, голубчик борзий, скамейца, стріла мрачна, стріла мрачна з крижом. На противагу попередній групі невм мелодія з цими невменними знаками виконуються вгору трьома четвертними.

«Сіи знамены ступаються тихо догоры вѣдѣвѣ поступки». Це – голубчик тихий, скамейца тиха, стріла мрачна з тихою пометою, стопиця з двома очками. В перших трьох невменних знаках присутня помета «тиха», а виконання останньої невми стопиці з двома очками залежить від оточуючих його знаків. При виконанні піснеспіву з цими невменними знаками мелодія рухається також вгору тільки більш тривалими звуками – половинними та цілими нотами.

«Вси онїи вышеписанніи разрозрителніи знамены в кїи любо гласѣ пѣти высоко(с)ть й низость гласомъ такожде й тихость й борзость, іавѣствовать будуть приних случайшыа помѣты красныа». Ці останні слова з азбуки є поясненням Лїствиці співчої з написом «Началное оученіє члкомъ хотащимъ оу читисія ста(рѡ) сего пѣніа», в якій подаються невменні знаки з кіноварними степенними пометами.

Висновки. Палеографічний аналіз Азбуки співчої ф. 301, № 638 п дав можливість виявити певні закономірності, знайти спільні риси та

відмінності з іншими півчими азбуками. Розглянувши рукописні збірки, потрібно зазначити, що, починаючи із XVII ст., півчі азбуки мають не тільки перелік невм, а й їхнє тлумачення та розділення невменних знаків на групи за виконанням. Наповнення невменними знаками азбук, як і в XVI ст., так і в наступних століттях, відбувалося відповідно до їхнього використання під час півчої практики. Як правило, в азбуку вносилися ті знаки, які вважалися найбільш важливими у виконанні церковних піснеспівів. Також прослідковуються певні відмінності між переліком та тлумаченням невменних знаків у півчих азбуках. Під час проведення дослідження було підтверджено характерні ознаки які існували в XVI – XVII ст. і збереглися в XIX ст., а саме при формуванні півчих азбук на першому місці ставилася назва невменного знаку, а потім його різновид без повторення назви знаку. Проаналізовано п'ять груп невматичних знаків, які розташовані наприкінці півчої азбуки. Визначено їхні характерні особливості: встановлено їхню звуковисотність, кількість звуків та мелодичну направленість. Виявлені істотні розбіжності в трактуванні способу виконання певних невматичних знаків серед вчених-медієвістів. Проведений аналіз ще раз продемонстрував необхідність дослідження інших півчих рукописів з метою зібрання максимально повної інформації про півчі азбуки та розробки єдиного трактування виконання невменних знаків та кіноварних степенних і вказівних помет.

Література

1. Бражников М.В. Древнерусская теория музыки. По рукописным материалам XV–XVIII веков. Москва: Музыка, 1972. 422 с.
2. Иванова О.А. Кирилична рукописна книга XVI століття з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Историко-кодиологічне дослідження. Альбом філіграней. Київ: НБУВ, 2016. 256 с.
3. Иванова О.А., Дубровина Л.А. Півчі богослужбові книги у репертуарі рукописних книг XVI століття у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2003. Вип. 8. С. 71-79.
4. Качмар М.І. Азбука кулізьяного ірмологіону XVI ст. *Українська музика*, 2018 Вип. 1 (27). С. 115-119. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrmuzyka_2018_1_17.pdf.
5. Крюковой букварь. URL: <http://dyak-oko.mrezha.ru/bukvar/lesson1.html>.
6. Металлов В.М. Азбука крюкового пения. Опыт систематического руководства к чтению крюковой семиографии песнопений знаменного распева, периода киноварных помет. Москва: Синод. типография, 1899. 130 с.

7. Николаев, Б.Н. Знаменный распев и крюковая нотация как основа русского православного церковного пения. Москва: Талан, 1995. 300 с.

8. Разумовский, Д.В. Теория и практика церковного пения. Москва: типография О.О. Гербека, 1886. 172 с.

9. Смоленский, С.В. Азбука знаменного пения (извещение о согласнейших пометах) старца Александра Мезенца. Казань: типография Императорского Университета и типо-литография Н. Данилова, 1888. 132 с.

10. Ясіновський Ю.П. Українські та білоруські кулізьяні пам'ятки XVI століття. *Καλοφωνία*, 5. Львів, 2010. С. 341–342.

11. НБУВ, ф. 301, № 638 п. Азбука співоча. Київ, 1823 р.

References

1. Brazhnikov M.V. (1972). Old Russian theory of music. Based on handwritten materials of the XV-XVIII centuries. Moscow: Music. 422 p. [in Russian].

2. Ivanova O. A. (2016). Cyrillic manuscript book of the XVI century. from the holdings of the Institute of Manuscripts of the VI National Library of Ukraine Vernadsky: Historical and codicological study. Filigree Album. Rep. ed. L.A. Oakwood. Kyiv: NBUV. 256 p. [in Ukraine].

3. Ivanova O. A., Dubrovina L. A. (2003). Semi liturgical books in the repertoire of manuscripts of the XVI century. in the holdings of the Institute of Manuscripts of the VI Vernadsky National Library of Ukraine. Manuscript and book heritage of Ukraine. Issue 8. С. 71-79. [in Ukraine].

4. Kachmar M.I. (2018). The alphabet of the kulmismal irmologist of the 16th c. *Ukrainian Music*. Issue 1 (27), pp. 115-119 URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrmuzyka_2018_1_17.pdf. [in Ukrainian].

5. Hook primer. (2015). URL: <http://dyak-oko.mrezha.ru/bukvar/lesson1.html>. (in Russian).

6. Metallov V.M. (1899). The alphabet of hook singing. The experience of a systematic guide to reading the hook semiography of chants of the znamenny chant, the period of cinnabar letters]. Moscow: Synod. printing house. 130 p. [in Russian].

7. Nikolaev B.N. (1995). The famous chant and hook notation as the basis of Russian Orthodox church singing. Moscow: Talan. 300 p. [in Russian].

8. Razumovsky D.V. (1869). Church singing in Russia. Moscow. 1st issue 1867; 2nd issue 1868; 3rd issue All in all three issues. 362 p. [in Russia].

9. Smolensky S.V. (1888). Alphabet of the famous penny (notice of the most recent letters) of the elder Alexander Mezenets. Kazan: typography of the Imperial University and typographic lithography of N. Danilov. 132 p. [in Russian].

10. YasInovskiy Yu.P. (2010) Ukrainian and Belarusian kulizmiani monuments of the XVI century. *Καλοφωνία*, 5. Lviv, P. 341-342. [in Ukrainian].

11. NBUV, f. 301, No. 638 p. (1823) The alphabet is singing. Kyiv. [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 13.01.2020

Прийнято до друку 14.02.2020